zum Geschlechtsbuche d. Fam. von Stackelberg (käsikiri, E. V. Keskarhiivis); G. Anrep, Svenska adelns ättar-taflor IV (1864), lk. 102. *P. T.*

STADEN, Heinrich v., politiline avantürist, sünd. umbes 1542. a. paiku Westfaalis Alenis Münsteri lähedal kodaniku pojana, tuli noormehena Riiga ja Volmari, läks Vene-Liivi sõja aegu üle raja Moskva, kus tal õnnestus Ivan IV-le esitletud saada; viimane võttis S.-i opričnikuna oma teenistusse. Tsaari õukonnas liikudes tutvus ta Läänemere ranniku suhtes sepitsetavate plaanidega, esijoones Joh. Taube' ja Eilert Kruse' (vt. neid) omadega, ja jälgis samal ajal avara pilguga Venemaa omapärasusi. A. 1572 vallandati ta teenistusest, elas siis Rõbinskis Volga ääres ja hiljemini Kolas, asus a. 1576 Hollandi ja toimis järgm. aa. politise vaheltsobitajana Rootsis, Poolas, Hollandis. A. 1577 kohtas ta Lützelsteinis pfalzkrahv G. H. v. Veldenz'it ja seal töötati välja võitluse kava Moskva vastu, mille järgi Moskva riik pidi vallutatama Jäämere poolt alates; selleks pidid ühinema Rootsi, Poola, Rooma riik, Saksa ordu, Liivimaa ja Hansa linnad ja kava teostamine pidi endaga kaasa tooma Liivimaa orduriigi taasasutamise. S.-i osavõtt sest plaanist on väljaspool kahtlust; retkekava läbi Venemaa kuni Siberini on küll vist tema valmistatud ja osutub peale Herberstein'i töö *Rerum Moscoviticarum Commentarii* ilmumist parimaks Venemaa kirjelduseks. Plaani esitas S Praahas keiser Rudolf II-le, kuid selle teostamine äpardus nii rahaliste kui muude ülepääsmatute raskuste tõttu. S-i hilisem elukäik on teadmata. — S.-i kava käsikiri avastati 1905. a. ümber Hannoveri riigiarhiivis ja ilmus venekeelses tõlkes trükist a. 1925, kuna originaal seni pole trükis avaldatud.

SB GEG 1905, lk. 97—99 (Fr. v. Keussler); M. Bär, Eine bisher unbekannte Beschreibung Russlands durch H. v. S. (Hist. Zt.-schrift 117., 2); И. Полосин, Г. Штаден. О Москве Ивана Грознаго. Записки немца-опричника (1925); Th. Schiemann, Ein abenteuerl. Anschlag (B. M. 36.); На чужой сторонѣ XII (1925), 220—35 (А. Кизеветтер). *O. G.*

STAHL (Stahel, Stahlius), Heinrich, vaimulik, eesti vanema kirjakeele looja, sünd. arvat. XVI a. s. viimsel aastakümnel Tallinnas suure gildi oldermanni pojana, käis koolis kodulinnas nähtavasti Tallinna linna kulul ja õppis aa. 1620—23 Saksa ülikoolides, m. s. Rostokis, Greifswaldis ja Wittenbergis, omandades, teadmata kus, magistri astme. Et ta siis oleks viibinud mõne aja ka Soomes, nagu mõnikord on mainitud, pole tuntud allikate järgi tõestatav. A.-st 1623 oli ta Peetri ja Järva-Madise kirikuõpetaja, aa. 1627—38 Järvamaa praost, 1633—38 Kadrina kirikuõpetaja, 1636. a.-st alates Eestimaa konsistooriumi assessor, 1638. a.-st Lääne- ja Ida-Harjumaa praost, 1638—41 Tallinna toomkiriku ülempastor, ühtlasi Eestimaa konsistooriumi nõunik ja määrati juulis 1641 Ingeri ja Alutaguse superintendendiks, mis kohal ta püsis kuni surmani 7. VI 1657. — Kirioklikul alal on S. toiminud küllaltki suure energia ja hoolega. Tema kiire karjäär tõendab, et tema võimeid hinnati ja et ta oli võitnud koguduste kui ka kirikuõpetajate usalduse. Juba a. 1637, mil tuli kaalumisele erilise superintendendi ametisse määramine Ingeri jaoks asukohaga kas Narvas, Nevanlinnas või Kaprios (Koporjes), kerkis esile S.-i kandidatuur sellele kohale, sest S.-i nimi oli juba ta tööde kaudu saanud tuttavaks. Ingeri eraldamine iseseisvaks superintendentkonnaks teostati alles Viiburi piisk. Melartopaeus'e surma järel a. 1641; S., kes oli kutsutud Stokholmi, määratigi selle uue ala superintendendiks. Peale Ingeri ja Narva kuulus tema võimkonda ka Alutaguse kuni a.-ni 1651, mil see maaosa ühendati jälle Eestimaa piiskopkonnaga. Olles nähtavasti juba varemini tutvunud temale määratud piiskopkonna kirikuoludega, esines S. s. a. sept. üksikasjalise ettepanekuga Ingeri kirikuolude korraldamiseks. Veel enne kui valitsuse vastus suvel 1642 S.-ile antud laialdase instruktsiooni näol (trükitud Öhlander'i poolt) oli saabunud, algas S. oma reformimistööd Narvas ja Ingerimaal. Narvas asutati toomkapiitel, mille assessoreiks olid saksa, rootsi, soome ja vene kirikuõpetajad, igast kogudusest üks, ja mis moodustas kirikuvalitsuse keskuse. Äpardusid kohaliku aadli hilisemad katsed Narvas segakonsistooriumi (*consistorium mixtum*) asutamiseks, millesse seega oleksid kuulunud ka ilmlikud liikmed. Sagedate visitatsioonidega ja kirikukoosolekutega, millede kohta Rootsi riigiarhiivis on säilinud ohtralt teateid, püüdis S. oma piiskopkonnas kirikuolusid parandada. Kogudustes pandi kirikuõpetajate kõrval ametisse n. n. kirikuhooldajad (*tutores ecclesiae*), arvult harilikult kaks, kes n. n. kuuendikmeeste (sexmän) abil pidid hoolitsema usulise elu tõstmise ja koguduste normaalse arengu eest. S.-i hoolel normiti kirikuõpetajate palgad kun. määrusega 2. VI 1642. Erilist tähelepanu pühendas S. oma piiskopkonna koolioludele. Ta esitas valitsusele ettepaneku asutada Narvas gümnaasium 6 lektoriga ja teistes linnades hulk alamaid koole. Valitsuse otsusega a.-st 1642 asutati Narvas triviaalkool 5 õpetajaga, Nevanlinnas väikesem triviaalkool 3 õpetajaga ja Jaamas, Kaprios ning Pähkinalinnas pedagoogiumid (lastekoolid) ühe õpetajaga. Alguses oli valitsusel kavatsus Narva peale selle linnakool jätta, mis aga aja jooksul ühendati triviaalkooliga. Õpetajate